

הסוגיא העשרים ושש – הדלת שבמוקצה וחדקים שבפרצה
(קא ע"א 25-1)

משנה

דלת שבמוקצה וחדקים שבפרצה ומחצלת – אין נועלין בהן אלא אם כן גבוהין מן הארץ.

תלמוד

(א)

[1] ורמינהי: דלת הנגררת ומחצלת הנגררת וקנקן הנגרר –
בזמן שקשורין ותלויין נועלין בהן בשבת
ואין צריך לומר ביום טוב.

אמ' אביי: בשיש להם ציר.

רבא אמ': בשהיה להן ציר.

5

[2] מיתיבי:

דלת הנגררת ומחצלת הנגררת וקנקן הנגרר שיש להן ציר וקשורין ותלויין
וגבוהין מן הארץ אפילו כמלא נימא – נועלין בהן;
ואם אין גבוהין מן הארץ כמלא נימא – אין נועלין בהן.

אביי מתרץ לטעמיה ורבא מתרץ לטעמיה.

10

אביי מתרץ לטעמיה: בשיש להן ציר או שגבוהין מן הארץ.
רבא מתרץ לטעמיה: שהיה להן ציר או שגבוהין מן הארץ.

[3] ת"ר: סוכי קוצים וחבילי קוצים שהתקינן בפרצה שבחצר –
בזמן שקשורין ותלויין נועלין בהן בשבת
ואין צריך לומר ביום טוב.

15

[4] תני ר' חייא: דלת אלמנה הנגררת – אין נועלין בה בשבת.
היכי דמי דלת אלמנה?
איכא דאמרי: דחד דפא, ואיכא דאמרי: דלית ליה בשמא.

(ב)

אמ' רב יהודה: האי מדורתא, מלמעלה למטה – שרי; מלמטה למעלה – אסיר.
וכן ביעי וכן קידרא וכן פוריא וכן חביתא.

20

(ג)

[1] א"ל ההוא מינא לרב יהושע בר חנינא: "חדקאה" דכתי' בכו, "טובם כחדק".
 א"ל: שפיל לסיפיה דקרא: "ישר ממסוכה". אלא מאי "טובם כחדק"?
 כשם שהדקין הללו מגינין על פרצה שבפרדס כך טובים שבנו מגינין עלינו.

[2] ר' אמ': "טובם כחדק" – שמחדקין את אומות העולם לגיהנם,
 שנא': קומי ודושי בת ציון כי קרנך אשים ברזל ופרסותיך אשים נחושה
 והדיקות עמים רבים והחרמתי ליי' בצעם וחילם לאדון כל הארץ...

חילופי הנוסחאות

[2] **בשבת** בכ"י וטיקן נוסף: "ואם לאו אין (נוע) בהן". מאידך, חסר בכתב יד זה: "ואין צריך לומר ביום טוב". [7] **שיש להן ציר וקשורין ותלויין** כ"י אוקספורד מציג נוסח שלם של הברייתא ומציב שתי דרישות הלכתיות: "שיש להן ציר וקשורין ותלויין". בניגוד גמור לו ניצב כ"י וטיקן (המתאים לגירסת בעל המאור ולגירסת "יש ספרים" המוזכרת בתוספות רבינו פרץ, עיינו להלן בפירושו) שאינו גורס לא "ציר" ולא "קשורין". בכ"י וטיקן (וקרוב לו בכ"י מינכן): "דלת הנגרת ומחצלת הנגרת וקנקן הנגרר אם גבוהין מן הארץ אפי' מלא נימא נועלין בהן בשבת ואין צריך לומר ביום טוב". גירסאות הראשונים (רבינו חננאל, ריטב"א, רשב"א ורבינו פרץ) וגירסת קטע כריכה⁵¹⁸, המזכירות 'ציר' אך לא 'קשורין ותלויין', אינן שונות באופן מהותי מגירסת כ"י אוקספורד. מאידך נראה שגירסת דפוס ראשון וכ"י מינכן, המסתפקת בהצגת דרישת 'קשורין ותלויין' וחסרה בה דרישת 'ציר' (בכ"י מינכן מובאת דרישת 'קשורין' כלאחר יד לאחר המילה 'נימה'), שוות ערך לגירסת כ"י וטיקן, וייתכן ש'קשורין' נוסף להן בהשראת הברייתא הראשונה. [18] **דחד דפא** בכ"י אוקספורד ובקטע כריכה⁵¹⁸: "דחד דפא", ואילו בכ"י וטיקן ובדפוס ראשון: "דחד שיפא". נוסח כ"י מינכן קשה לקריאה. בעל דקדוקי סופרים (קצח ע"ב, אות ב) פענח: "דחד שיפא דחד <...>", אולם בהגדלה משמעותית של העותק הדיגיטלי נראה יותר: "דחד דפא", ועדיין צריך עיון. בחידושי הריטב"א (קא ע"א ד"ה מאי דלת אלמנה, עמ' תתצו): "דשא דחד שיפא"; בעל דקדוקי סופרים (שם) מעיד על רש"י דפוס פאס: "דחד שיפא דפא"; ברש"י כ"י אוקספורד: "דחד שיפא דחד דפא"; בכ"י מינכן: "דחד שפתא דחד דפא"; בכ"י פריז: "דחד שיבא דחד דפא", ועיינו בגוף הפירושו. **בשמא** ל'איכא דאמרי' השני גירסאות מגוונות: "בשמא" (כתבי היד אוקספורד ומינכן); "כשימי" (כ"י וטיקן); "גשמה" (דפוס ראשון ורבינו חננאל); "בשמיה" (קטע כריכה⁵¹⁸); "כישאמא" או "גישתמא" (רי"ף). מהופעת הגימ"ל בנוסחאות רבינו חננאל והרי"ף מסתבר שהבי"ת שבנוסחאות כתבי היד אוקספורד, מינכן וקטע כריכה⁵¹⁸ צריכה להיות כ"ף ושיש כאן חילוף עיצורים קולי-אטום. וראו להלן בגוף הפירושו, שם שיערתי שמקור הביטוי הוא במילה הפרסית הבינונית 'גשנא', שפירושה זָכַר. [19] **האי מדורתא** בקטע כריכה, ליתא לתיבת 'האי'. [21] **חנינא** אין ספק בכך שזו שגיאה ושיש לגרוס כבכתבי היד וטיקן, מינכן ודפוס ראשון: "חנניה". [24] **ר' אמ' בכ"י אוקספורד**: "ר' אמ'", וכאילו דרשה נוספת בשם רבי, אולם בכ"י וטיקן: "דב' אה" = כ"י מינכן: "דבר אחר" (הנוסח בדפוס ראשון: "דכתיב אה'", ודאי משובש).

מסורת התלמוד

[1] **דלת הנגרת** עיינו תוספתא ח יב (עמ' 135); ירושלמי שבת ה א, ז ע"ב; עירובין י ה, כו ע"ב. [19] **אמ' רב יהודה** ביצה לב ע"ב; ירושלמי תענית ב א, סה ע"ב. [21-22] **טובם כחדק ישר ממסוכה** מיכה ז ד. [22] **שפול לסיפיה דקרא** ברכות י ע"א X 2; סוכה נב ע"ב; חולין פו ע"א. [25-26] **קומי ודושי...** מיכה ד יג.

רש"י

הדלת שבמוקצה רחבה שאחורי הבתים, ומשום הכי נקט לה, לפי שאין משתמשין בה תדיר ואין בעל הבית חושש לעשות לה דלת תלויה כראוי וקבועה אלא זקופה כנגד הפתח, וכשהוא פותח מטילה לארץ, ויש שתלויות ונגררות לארץ. **אין נועלין בה בשבת** משום דעביד בנין, או אפילו כשהיא תלויה ונגררת אין זה קבע, וכשהוא מגביהה על המשקוף, כיון דאינה קבועה שם מחזי כבונה. **וחדקים שבפרצה** קוצין שעשאן חבילות והתקינן לסתום בהן פרצה, ופעמים שהוא פותחה. ומחצלת – של קנים שקורין קליד"א. **קנקן** הוא כלי שאוחזין בו מאחורי המחרישה כשהן חורשין, יש שנועלים ומעמידים אותו במקום דלת כנגד הפתח. **בזמן שקשורים ותלוין** אלמא אתלוייה הוא דקפיד, אבל אגבוהים מן הארץ לא חייש. **כשיש להן ציר** דמוכחא מילתא דדלת גמורה היא, והרי היא קשורה ותלויה, הילכך לא מחזי כבונה. **כשהיה להן ציר** ואף על גב דהשתא ליכא, היכירא איכא. לישנא אחרינא: טעמא דמתניתין משום דהופר בארץ. וקשיא לי בגוה דאם כן מאי תרצתיה דרבא דאמר כשהיה להם ציר, כיון דהשתא ליכא, הא קא עביד חריץ! ועוד: אם כן כר' יהודה בעי לאוקומיה, דאמר דבר שאין מתכוין אסור. **וגבוהין** אלמא תרווייהו בעינן. **דלת אלמנה** דלת שהיא אלמנה מתקוניה. **דחד שובא** עשויה מקרש אחד, דהכא ודאי מיחזי כבונה ונותן קרש בכותל, שאין בה היכר דלת. **גשמה ריילי"ש** – בריחים המחברין אותה. **מדורתא** היסק גדול. **מלמעלה למטה** לאחוז העצים העליונים באויר ולתת תחתונים מלמטה. **שרי** ביום טוב, דאין זה דרך בנין אהלים. **מלמטה למעלה** אסור לתת התחתונים תחלה לצדין ברבוע כדרך שעושין לפני השרים, ולסדר עליונים מלמעלה, דהיינו כעין בנין אהל וגו' – אסור. הכי גרסינן: **מלמעלה למטה** שרי, מלמטה למעלה אסור. וכך מצאתיה בתשובת הגאונים, וכן עיקר. **וכן ביעתא** לסדר הביצים על הגחלים על כלי ברזל שקורין גרדי"ל או על גבי שני עצים שמקיפין זה אצל זה, צריך לאחוז ביצים בידו על האור, וחברו יתן העצים תחתיהן. **וכן קדרה** כדתנן במסכת ביצה (לב ע"ב): "אין מקיפין שתי חביות לשפות עליהן את הקדרה", וקאמר רב יהודה: אסור להקיף שתי חביות תחלה להקריבן זו אצל זו ואחר כך יתן הקדרה עליהן, שזה דרך בנין, אבל יאחוז הקדרה באויר ואחר כך יקיף חביות תחתיה. **וכן פוריא** מטה שנושאים שרים בדרכים, ושל פרקים היא, ויש להם עור ארוך מוקף לולאות, וקושר הלולאות בארוכות המטה, וכשהוא פורקן מתיר הלולאות והעור נופל, והמתקנו ביום טוב צריך לאחוז העור שטוח מלמעלה ואחר כך יביאו הרגלים עם הארוכות ויושיבוהו תחתיו, אבל לא יושיבוהו תחלה על רגליו ואחר כך ישטח העור. **וכן חביתא** כשמסדר חביות במרתף שורה על שורה. חביות של חרס הן, כעין כדים גדולים, ומדנקט לרב יהודה הכא גבי מתניתין שמע מינה טעמא דמתניתין משום בנין הוא ולא משום חופר. **חידקאה** משול כקוץ. **טובם** כחדק טובים שבהם כקוצים. **שפיל לסופיה דקרא** השפל עינין לשפילו של מקרא, כלומר לסופו, ותראה שלשבה הוא. **ישר ממסוכה** הישרים שבנו מגינים עלינו כסוכה. **שמחדקין** מהדקין, כמו (שמות ל לו): "ושחקת ממנה הדק". **קומי ודושי כו'** סיפיה דקרא "והדיקות עמים".

פירוש הסוגיא

תקציר

סוגייתנו נסבה על סופה של משנה ח: "הדלת שבמקצה וחדקין שבפירצה ומחצלת – אין נועלין בהן אלא אם כן היו גבוהין מן הארץ". ניתן לשער שמשנתנו, שדרשה שהדלתות תהיינה גבוהות מן הארץ, נשנתה על פי השיטה המנוגדת לגישת ר' שמעון והמיוחסת במשנה ביצה ב ט לר' יהודה: "כל הכלים אינן ניגררים". מכיוון שדרך שימושן של הדלתות המאולתרות המתוארת במשנתנו מביאה להריצת הקרקע, לכל הפחות במקרה שבו הדלתות אינן גבוהות מן הארץ, אסרה משנתנו על פתיחתן בשבת. במקורות תנאיים אחרים הדנים בשימוש בדלתות בשבת מצויה דרישה נוספת, שהועלתה, כך מסתבר, כדי למנוע איסור מוקצה, הקובע שאין לטלטל חפץ שאינו מוכן לכך מבעוד יום. מקורות אלו דורשים שהמחצלות תהיינה "קשורות ותלויות" על ידי "ציר" או על ידי על אמצעי אחר משום שרק אז ניכר שהן מיועדות לנעילה.

חלקה הראשון והעיקרי של סוגייתנו (א) מוקדש לעימותן של שתי מסורות: האחת הדורשת שהדלתות תהיינה גבוהות מן הארץ כדי למנוע הריצה בקרקע; השנייה הדורשת שהדלתות תהיינה "קשורות ותלויות" כדי שיימנע טלטול מוקצה.

בפיסקא [1] שבחלק (א) מנוסה הניגוד שבין משנתנו שדרשה 'גבוהין מן הארץ' לבין הברייתא שדרשה רק 'קשורין ותלויין'. שני מקורות תנאיים אלו מייצגים תפיסות הלכתיות שונות: משנתנו שנויה כשיטת ר' יהודה בגרירה וכשיטת חכמים במשנה שבת יז ז, ואילו הברייתא שנויה כשיטת ר' שמעון בגרירה וכשיטת ר' אליעזר במשנת שבת הנ"ל. ברם דרכם של האמוראים היא לצמצם מחלוקות על ידי העלאת אוקימתות שונות, וכך נהגו גם בענייננו. לאבי ולרבא מיוחסת הדעה שהברייתא אינה סותרת את דרישת המשנה שעל הדלתות להיות גבוהות מן הארץ משום שהיא מתייחסת לדלתות שיש להן או שהיה להן ציר [1]. דלתות שהיה להן ציר – ואין צריך לומר דלתות שיש להן ציר בהווה – אינן חורצות כל כך את הקרקע וגם מוכח שהן מיועדות לנעילה. על עימות ופתרון דומים המצויים בסוגיא המקבילה בירושלמי הצביעו כבר אחרונים.

בפיסקא [2] שבחלק (א) משיבים ("מיתביי") על דברי האמוראים דלעיל ממקור שבו מובעות שתי הדרישות ההלכתיות 'קשורין ותלויין'/'ציר' וגבוהין מן הארץ: "דלת הנגרת ומחצלת הנגרת וקנקן הנגרר שיש להן ציר וקשורין ותלויין וגבוהין מן הארץ אפילו כמלא נימא – נועלין בהן; ואם אין גבוהין מן הארץ כמלא נימא – אין נועלין בהן". לפי הסברם של אביי ורבא בפיסקא [1], קיומו של 'ציר' הוא תחליף לגבוהין מן הארץ, אולם מהברייתא שבפיסקא [2] מוכח שלא ניתן להמיר את דרישת 'גבוהין מן הארץ' בדרישת 'ציר'/'קשורין ותלויין'. לקושיא זו מיוחסת תשובתו של אביי: "בשיש להן ציר או שגבוהין מן הארץ" [2], ואילו לרבא מיוחסת התשובה: "שהיה להן ציר או שגבוהין מן הארץ" [2], ולפי שניהם משמעות הדבר היא שוי"ו השימוש שבברייתא אינה וי"ו החיבור אלא וי"ו הבכרה (= "או").

בפיסקא [3] שבחלק (א) קבעו בעלי הגמרא ברייתא נוספת המקבילה לרישא של ההלכה המופיעה בתוספתא. נראה שברייתא זו שייכת להלכות מוקצה או בונה והיא מדגישה שלא די בכך שאדם התקין וייחד סוכי קוצים או הבילי קוצים כדי לנעול פרצה שבחצר אלא הוא חייב גם לקשרם ולתלותם. מסתבר שבעלי הגמרא קבעו ברייתא זו בסוגייתנו כדי לחזק את הטענה המרכזית בסוגיא, שלפיה אין צורך למלא אחר הדרישה המבוארת במשנה שיהיו דווקא 'גבוהין מן הארץ' ודי בכך שהדלתות תהיינה 'קשורות ותלויות' (על ידי 'ציר' או על ידי אמצעי אחר). לבסוף, בפיסקא [4] שבחלק (א) קבעו בעלי הגמרא ברייתא נוספת לשם השלמת העניין וללא חיפוש אחר חידוש של ממש.

חלק (ב) של הסוגיא עוסק בענייני בניין בשבת וביום טוב. לפי ההסבר שהצגנו לעיל, שאת הסוגיא יש לפרש על פי איסור חריצה בשבת, נשאלת השאלה כיצד מתקשר חלק (ב) לסוגיא זו. בעניין זה כתב רבינו חננאל, שפירש את הסוגיא על פי טעם החריצה: "וכיון שהזכיר בזה המקום סמיכת הדלת, מושכת גם אלו שהן אסורין משום בניין בשבת". כלומר, מכיוון שחלק (א) מסתיים בעניין סמיכת הדלת, ממילא יש מקום לדון בהמשך הסוגיא בענייני בנייה אחרים.

בשם ר' יהודה נמסר בחלק זה ש'אותה מדורה' מותר לסדר ביום טוב דווקא מלמעלה למטה, כלומר בשינוי מובהק המעיד על כך שאין כוונת מסדר העצים לבניין אלא להבערה, המותרת. על מימרא זו מוסיפים בעלי הגמרא ארבע פעולות סידור נוספות שגם בהן יש לערוך שינוי ולבצען מלמעלה למטה ולא להפך: סידור ביצים, סידור קדרה, סידור מיטה וסידור חביות. בפרטי ההסבר המדויקים של כל אחת ואחת מן הפעולות נחלקו הראשונים, אולם העיקרון שנקטו, דומה: יש לשנות את אופן הסידור וההתקנה של אלו כדי שלא ייראה המסדר כמקים בניין ביום טוב.

בהשראת המילה 'חדקין' שבמשנה סודרו בסוגייתנו בחלק (ג) שתי דרשות אגדה הדנות בפסוקית "טובם – כחך, ישר – ממסוכה" (מיכה ז ד). פסוקית זו היא חלק מקינתו של הנביא על רוע מעללי אנשי יהודה.

מבוא

סוגייתנו נסבה על סופה של משנה ח: "הדלת שבמקצה¹ וחדקין שבפירצה ומחצלת אין נועלין בהן אלא אם כן היו גבוהין מן הארץ".² על טעמה של דרישה הלכתית זו, שהדלת תהא גבוהה מן הארץ, ניתן ללמוד מירושלמי שבת ה א, ז ע"ב בקטע שדן בהיתר למשוך סוס בשיר בשבת:

ואינה עושה חרץ?! אלא כר' שמעון, דתני: לא יגור אדם את המיטה ואת הכסא ואת הספסל ואת הקתידרה מפני שהוא עושה חרץ, ור' שמעון מתיר. אמר ר' חיינא, כהדא דתני: דלת גוררת, מחצלת גוררת, קנקילון גורר – פותח ונועל בשבת ואין צריך לומר ביום טוב. ותני כן: מחצלת שהיא קשורה ותלויה בעמוד – פותח ונועל בשבת ואין צריך לומר ביום טוב.

ר' חיינא קישר בין שיטתו הידועה של ר' שמעון,³ המתירה גרירת רהיטים שונים בשבת גם כאשר הגרירה גורמת לחריצת הקרקע, לבין הברייתא המתירה להשתמש במחצלת הגוררת בשבת ללא כל תנאי וסיוג. בעקבות קישור זה ניתן לשער שמשנתנו, שדרשה שהדלתות תהיינה גבוהות מן הארץ, נשנתה על פי השיטה המנוגדת לגישת ר' שמעון והמיוחסת במשנה ביצה ב ט לר' יהודה: "כל הכלים אינן ניגררים". מכיוון שדרך שימושן של הדלתות הפרוביזוריות המתוארת

1 בכ"י קאופמן: מקצה, אבל קאהוט (ערוך השלם, ה, עמ' 228) ובן יהודה (מילון, עמ' 3285) ניקדו מקצה. רש"י (ביצה ל ע"א ד"ה אבל לא בעצים שבמוקצה) פירש: "רחבה שאחורי הבתים קרויה מוקצה על שם שהיא מוקצה לאחור ואין נכנסים ויוצאים בה תדיר ושם נותנין עצים וכל דבר שאין דעתו ליטול עד זמן מרובה...". השוו לפירוש רבינו חננאל (קא ע"א ד"ה הדלת שבמוקצה, עמ' רכ) ובעקבותיו ברי"ף על אתר: "מקום מוקצה שאינו שוה לכרמלית וגבוה ממנה, שנעשה מוקצה מן הכרמלית. והיא כמין דיר או סהר...".

2 רבינו יהונתן מלוניל (לג ע"ב ד"ה מתני) גרס: "אם אינן גבוהין מן הארץ ג' טפחים". אצל חכם פרובנסאלי אחר גירסא זו היא בסיס לפרשנות הסוגיא, עיינו בחידושי המאירי ובהערות המהדיר (קא ע"א ד"ה ויש גורסין במשנתנו, עמ' קצט). גירסא זו אף מופיעה בחלק מעדי הנוסח של הטור (ראו טור אורח חיים סימן שיג, עמ' שמו, הערה לג, ועיינו שם בבית יוסף). לגירסא זו אין יסוד אף לא באחד מעדי הנוסח של המשנה (ראו גולדברג, עמ' 289) ונראה שהיא נוצרה בהשראת משנת "אילן שהוא מוסך על הארץ".

3 ראו תוספתא יום טוב ב יח – יט (עמ' 292) ומקבילות. ברוב עדי הנוסח של התוספתא הנ"ל (כתבי היד לונדון ועפרורט והדפוטים) צמודה להלכה זו, המפרשת את שיטתו של ר' שמעון בעניין גרירת רהיטים שונים, הלכה זוהי לזו שצוטטה על ידי ר' חיינא בירושלמי: "דלת הגוררת, מחצלת הגוררת וקנקלא הגורר – פתחין ונועלין בהן בשבת ואין צריך לומר ב"ט". ברם בכ"י וינה, ער נוסח משובח של התוספתא, חסרה הלכה זו. אמנם הלכה זוהי מופיעה בתוספתא עירובין ח יב (עמ' 135). אך גם שם היא חסרה בקטע גניזה¹³⁹, שני ממצאים אלו מרמזים על כך שהלכה זו ניתוספה לתוספתא על פי הירושלמי. השוו גישת ליברמן (תוספתא כפשוטה, עמ' 459) לנידון זה.

במשנתנו מביאה לחריצת הקרקע,⁴ לכל הפחות במקרה שבו הדלתות אינן גבוהות מן הארץ, אסרה משנתנו על פתיחת דלתות אלו בשבת.⁵

במקורות תנאיים אחרים הדנים בשימוש בדלתות בשבת מצויה דרישה נוספת, שהועלתה, כך מסתבר, כדי למנוע איסור מוקצה, הקובע שאין לטלטל חפץ שאינו מוכן לכך מבעוד יום. בתוספתא עירובין ח יא (עמ' 135) שנינו:

מחצלות פרוסות על פתחי חנויות ברשות הרבים – אם היו קשורות ותלויות פותחין בהן ונועלין; ואם לאו – אין פותחין ונועלין בהן. עשה להם ציר של קנים ושל שובלין, של כל דבר – פותחין ונועלין בהן בשבת ואין צריך לומר ביום טוב...

מקור זה דורש שהמחצלות יהיו "קשורות ותלויות" על ידי "ציר" או על ידי על אמצעי אחר משום שרק אז ניכר שהן מיועדות לנעילה. הלכה נוספת המובאת בהמשך הקטע הנ"ל בתוספתא⁶ מציבה דרישה דומה של קיום חיבור קבוע: "דלת שיש לה ציר – פותחין ונועלין בה בשבת; נשברו ציריה – אין פותחין ונועלין ביום טוב ואין צריך לומר בשבת". כאן מדובר בדלת קבועה שיש לה ציר הקושר ותולה אותה.

ניתן להביא ראיה לכך שהדרישה 'קשורות ותלויות' היא מענה לבעיית מוקצה מהיכללותה של דרישה זו בפרק יז שבמסכת שבת המוקדש כולו להלכות מוקצה.⁷ משנה זו בפרק זה שונה: "ר' ליעזר ארי: פקק החלון – בזמן שהוא קשור ותלוי פוקקים בו; ואם לאו – אין פוקקים בו. וחכמי אומי: בין כך ובין כך פוקקים בו". על פי זה מסתבר שמשנתנו, שאינה דורשת קשירה ותלייה של הדלת, נקבעה על פי שיטת אותם חכמים במשנת שבת הנ"ל.⁸

למדנו אפוא על קיומן של שתי מסורות הלכתיות שהציגו דרישות שונות בנוגע לשימוש בדלתות בשבת. מסורת אחת דרשה שהדלתות יהיו גבוהות מן הארץ כדי למנוע חריצה בקרקע ואילו השנייה דרשה שהדלתות תהיינה "קשורות ותלויות" כדי שיימנע טלטול מוקצה. חלקה הראשון והעיקרי של סוגייתנו מוקדש לעימותן של שתי מסורות אלו, ומתוך עיון במספר מקורות תנאיים מוצגות גישותיהם המפשרות וההרמוניסטיות של אביי ושל רבא. כפי שנראה להלן, סוגייתנו הבבליית הקהתה את המתח שבין המסורות התנאיות הסותרות בעזרת עיקרון שהוצג כבר בסוגיא הארץ ישראלית המקבילה.

4 דלתות רגילות היו ניתנות בדרך כלל בתוך מסגרות עץ שהותקנו בפתחים (ראו הירשפלד, בית המגורים הא"י, עמ' 159, ובאיור 103 שם) וצירי הדלתות היו משוקעים באסקופות האבן (ראו שפרבר, תרבות חומרית, עמ' 47). מוכן שברכות השנים נוצר רושם קל באבן, אך לא חריץ של ממש. במקרה כזה, דווקא הדלת היתה זו שניזוקה, ולכן המציאו את ה'מינקר', מעין חיפוי בקצה הדלת (ראו קרויס, קדמוניות התלמוד, א/ב, עמ' 359).

5 ההסבר שהציענו לעיל זהה להסברו של רבינו חננאל (קא ע"א ד"ה ורמינהו, עמ' כב). אבל ראשונים אחרים נקטו הסברים שונים: ר"י בן חכמון (קא ע"א ד"ה רבא אמר, עמ' רפג), הרמב"ם (משנה תורה [כו ח]) ור"י מלוניל (לג ע"ב ד"ה אם אינן גבוהין) הסבירו שמחמת איסור מוקצה אתינן עלה, ואילו ראשונים אחרים: רש"י (קא ע"א ד"ה אין נועלין בה), רשב"א (קא ע"א ד"ה ורמינהו דלת הנגרות, עמ' תרכז), ריטב"א (קא ע"א ד"ה מתניתין; הדלת שבמוקצה כו', עמ' תתצב), מאירי (קא ע"א ד"ה מתני' הדלת שבמוקצה, עמ' קצט) ופסקי רי"ד (קא ע"א ד"ה מתני', עמ' קפד) הסבירו שהוא מחמת איסור בונה.

6 זהו הנוסח בדפוס ראשון של התוספתא, בקטע גניזה¹³ ובמקבילה (תוספתא ביצה א יא [עמ' 283]) וכך הציע ליברמן לגרוס, עיינו בביאורים הקצר והארץ.

7 מתוך ההקשר שבו מופיעה משנה זו נראה בבירור שמחמת איסור מוקצה פסק ר' אליעזר כן. השוו מה שכתב החתם סופר בחידושו (שבת קכ"ה ע"ב ד"ה אמר): "פשטיות דמתני' משמע דלענין מוקצה איירינן, דבהכי איירי מתני' אבן שבקרית חמורה שהיא קשורה וכן מתני' דבית אחוזה, הכל מטעם טלטול ולא מטעם בנין". אמנם, בשבת קכ"ה ע"ב קישרו את המחלוקת לענין איסור בנין, אבל כבר הוכיחו בעלי התוספות (שבת קכו ע"א ד"ה והמונח כאן וכאן) שבעלי הגמרא לא באו לשלול הסבר פשוט זה אלא רק להוסיף ולטעון שחכמים ור' אליעזר נחלקו גם בענין בנין.

8 ייתכן שניתן להביא ראיה נוספת לכך שדרישת 'קשורות ותלויות' באה כנגד איסור מוקצה מן ההקשר שבו מופיעה ההלכה 'מחצלות פרוסות... אם היו קשורות ותלויות פותחין...', שהרי בהלכה הקודמת נאמר: "חבילה של עצים וסוכה של קוצים שעשאן דלת לפרצה ולחצר – אם היו קשורות ותלויות פותחין ונועלין בהן; ואם לאו – אין פותחין ונועלין בהן. אחרים אומי: היתה כבושה באבנים מראשה אחד – אין רשאי ליגע בהן", והסביר גולדברג (עמ' 291): "התוספתא כאן כאילו מצביעה על כך שהצורך של 'קשור' הוא מטעם מוקצה, שהרי היא מסמיכה הלכה נוספת שהטעם לאיסור בה הוא משום מוקצה, שאינו רשאי לנגוע באבנים הכובשים את הדלת אפילו אם הדלת קשורה ותלויה". בהערה 24 שם הוסיף גולדברג ראיות לכך שנושא קובץ ההלכות בתוספתא שם הוא מוקצה. אבל ראו ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 459.

[א] (1) ורמינהי: דלת הנגררת... וקנקן⁹ הנגרר... אמ' אביי בשיש להם ציר רבא אמ' בשהיה להן

בקטע זה מצוי עימות בין משנתנו שדרשה 'גבוהין מן הארץ' לבין הברייתא שדרשה רק 'קשורין ותלוין'. בהתאם למה שביארנו במבוא נראה ששני מקורות תנאים אלו מייצגים תפיסות הלכתיות שונות: משנתנו שנויה כשיטת ר' יהודה בגרירה וכשיטת חכמים במשנה שבת יז ז ואילו הברייתא שנויה כשיטת ר' שמעון בגרירה וכשיטת ר' אליעזר במשנת שבת הנ"ל. ברם דרכם של האמוראים היא לנסות לצמצם מחלוקות על ידי העלאת אוקימתות שונות, וכך נהגו גם בענייננו.¹⁰ לאביי ולרבא יוחסה הדעה שהברייתא אינה סותרת את דרישת המשנה שעל הדלתות להיות גבוהות מן הארץ משום שהיא מתייחסת לדלתות שיש להן ציר או שהיה להן ציר. דלתות שהיה להן ציר – ואין צריך לומר דלתות שיש להן ציר בהווה – אינן חורצות כל כך את הקרקע וגם מוכח שהן מיועדות לנעילה. על עימות ופתרון דומים המצויים בסוגיא המקבילה בירושלמי (י ח, כו ע"ב) הצביעו כבר אחרונים,¹¹ וזה לשון הסוגיא שם:

מתנית' בשאין להן צירין. אבל יש להן צירין, הדא היא דתני: דלת גווד!רת,¹² מחצלת גווד!רת, קנקילון גווד!ר – פותח ונועל בשבת, ואין צריך לומ' ביום טוב. מחצלת הקשורה ותלויה בשבת – פותח ונועל בשבת ואין צורך לומ' ביום טוב.

הירושלמי כאן לא צעד בעקבות ר' חיינא בירושלמי שבת ה א, ז ע"ב, שקבע שהברייתא שנויה כשיטת ר' שמעון שהתיר גרירה החורצת בקרקע, אלא הציע הסבר שונה, המשקף ככל הנראה ניסיון להעמיד את הברייתא אליבא דר' יהודה האוסר גרירה בשבת. במקום זה בחר הירושלמי להעמיד את הברייתא ב"יש להן צירין", ונראה שסבר שקיום הצירים מבטיח שהדלת לא תחרוץ בקרקע, ואילו את המשנה העמיד "בשאין להן צירין", וכך הסביר את הדרישה שהדלתות תהיינה גבוהות מן הארץ, ככל הנראה כאמצעי למניעת החריצה. הקושי בפענוח דברי הירושלמי טמון בהנחה הלא טריוויאלית שהוצגה בו, כלומר שהברייתא התייחסה לדלתות שיש להן צירין. הנחה זו אינה עולה משום פרט שנזכר בברייתא ונראה שאינה מבוססת על ניתוח לשוני-הלכתי של הברייתא אלא על מסורת רווחת שפירשה את הברייתא אליבא דר' יהודה ובניגוד לר' חיינא.¹³

מהשוואת הברייתות בבבלי ובירושלמי עולה שהברייתא שעומתה עם משנתנו בבבלי אינה אלא פרי ניסוח מחודש ומכוון של הברייתא המעומתת בירושלמי. נראה אפוא שמסורת ארץ ישראלית זו, שהשוותה את הברייתא עם המשנה והעמידה את הברייתא ב"שהיה להן ציר", הגיעה לבבל וכתה לניסוח מחודש בדמות מחלוקת אביי ורבא. אלא שבבבל התהפכו היוצרות ומה שהיה בארץ ישראל ראייה לפירוש הפך אצל בני בבל למקור המשמש לסתירה ולהעלאת תהייה על המשנה. על דרך האפשר נראה להציע שגם בעלי הגמרא התקשו במסורת זו שפירשה שהברייתא התייחסה לדלתות שיש להן ציר. ייחסו אפוא לאביי את המסורת הארץ ישראלית הפשוטה שלפיה הברייתא התייחסה לדלתות שיש להן ציר ולפיכך אינן חורצות בקרקע, ואילו לרבא¹⁴ ייחסו הצעה משופרת: "בשהיה להן ציר", כלומר, הברייתא אינה מזכירה ציר משום

9 קנקן = קנקל (בחילוף הרגיל בין נו"ן ולמ"ד) = κάγκελον = cancelli = מחסום העשוי כסריג הידוע היטב מן התקופה הרומית (ראו ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 460, ובמילון סמית לעתיקות, ערך cancelli, עמ' 236). פירושו של רש"י (קא ע"א ד"ה קנקן): "הוא כלי שאוחזין בו מאחורי המחרישה כשהן חורשין, יש שנועלים ומעמידים אותו במקום דלת כנגד הפתח", אינו מסתבר.

10 ראו גולדברג, צמצום מחלוקות.

11 ראו יפה עינים (קא ע"א ד"ה דלת הנגררת, לב ע"א); גאון יעקב (קא ע"א ד"ה ובירושלמי, עמ' שצה); ליברמן (תוספתא כפשוטה, עמ' 459).

12 בברייתא המקבילה שבירושלמי שבת ה א, ז ע"ב: "גוררת", "גורר". ראו ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 362; תוספתא כפשוטה, עמ' 460.

13 גישתו של ליברמן (תוספתא כפשוטה, עמ' 459), שביקש ללמוד מן ההקשר שבו מופיעה ברייתא זו בתוספתא שהיא אכן מדברת בדלתות שיש להן ציר, אינה משכנעת. לא זו בלבד שספק רב אם ההקשר בתוספתא אכן מלמד כך אלא שאין כל סיבה להניח שהירושלמי הכיר את הברייתא דווקא בתוך הקשר של קובץ ברייתות מסויים. אדרבה, הרי ר' חיינא עצמו הסביר את הברייתא ללא כל הזדקקות לתובנה זו.

14 ייתכן שאת ההצעה המשופרת ייחסו לרבא משום שהוא נחשב בעיני בעלי התלמוד לחכם הבכיר. ראו זייני, הסבוראים, עמ' 350-352. השוו להסבר שנתנו לעיל, בפירוש לסוגיא יז, רבי יהודה אומר אף משנתלש רוקו בפיו, עט ע"א, עמ' 147.

שמדובר בדלתות שרק "היה להן ציר". ואף על פי שציר זה חסר כעת עדיין אין הדלת חורצת שכן המבנה המקורי של הדלת, שאינה צמודה לקרקע, נשמר.¹⁵

ברייתא בבבלי	ברייתא בירושלמי
דלת הנגררת ומחצלת הנגררת וקנקן הנגרר	דלת גוררת מחצלת גוררת קנקילון גורר
בזמן שקשורין ותלויין	פוחח ונועל בשבת ואין צריך לומר ביום טוב
נועלין בהן בשבת ואין צריך לומר ביום טוב	מחצלת הקשורה ותלויה בשבת
	פוחח ונועל בשבת ואין צורך לומר ביום טוב

הצעה מלאכותית זו אוחדת את החבל משני קצותיו ומעמידה את הברייתא במעין מציאות קוונטית: 'ציר' וגם 'לא ציר'. לא רק מלאכותיות יש כאן אלא גם סתירה למקור תנאי: בתוספתא יום טוב א יא (עמ' 283) נאמר בפירוש: "דלת שיש לה ציר – פוחחין ונועלין בה בשבת ואין צריך לומר ביום טוב.¹⁶ נשבר צירה – אין פוחחין ונועלין בה ביום טוב ואין צריך לומר בשבת", כלומר מרגע שנשבר הציר – אין לפתוח ולנועל את הדלת בשבת. וכבר העיר על כך ליברמן (תוספתא כפשוטה, עמ' 459): "ולפי פשוטה אינה כרבא בבבלי ק"א א". לפי הסברנו במבוא, שהמקורות התנאיים דרשו ציר מחמת איסור מוקצה, מובן מדוע ברגע שהציר נשבר אין לפתוח את הדלת בשבת וממילא אין מקום לטעון 'בשהיה להם ציר'. אולם לשיטת בעלי הגמרא, שראו בציר מזור לבעיית החריצה, מובן מדוע העלו על דעתם שאפילו ציר שהיה קיים והוסר בשלב מאוחר יותר עדיין מועיל ומתיר פתיחה ונועילה של הדלת בשבת.

(2) מיתיבי: דלת הנגררת... להן ציר... וקשורין ותלויין... וגבוהין... אביי מתרץ... ורבא מתרץ

בפיסקא זו משייבים ("מיתיבי") על דברי האמוראים דלעיל ממקור שבו מובעות שתי הדרישות ההלכתיות 'קשורין ותלויין'/'ציר' וגבוהין מן הארץ: "דלת הנגררת ומחצלת הנגררת וקנקן הנגרר שיש להן ציר וקשורין ותלויין וגבוהין מן הארץ אפי' כמלא נימא – נועלין בהן; ואם אין גבוהין מן הארץ כמלא נימא – אין נועלין בהן". לפי הסברם של אביי ורבא בפיסקא [1], קיומו של 'ציר' הוא תחליף לגבוהין מן הארץ, אולם מן הברייתא שבפיסקא [2] מוכח שלא ניתן להמיר את דרישת 'גבוהין מן הארץ' בדרישת 'ציר'/'קשורין ותלויין'. לקושיא זו מיוחסת תשובתו של אביי: "בשיש להן ציר או שגבוהין מן הארץ", ואילו לרבא מיוחסת התשובה: "שהיה להן ציר או שגבוהין מן הארץ", ולפי שניהם משמעות הדבר היא שוי"ו השימוש שבברייתא אינה וי"ו החיבור אלא וי"ו הבררה.¹⁷ כלומר, הברייתא לא הציבה שתי דרישות אלא אפשרה לבחור בין שתי בררות: 'קשורין ותלויין'/'ציר' או 'גבוהין מן הארץ', ונמצא שאין סתירה בין הברייתא לבין הסברם של אביי ורבא.

דא עקא, ברייתא זו קשה הן מן הבחינה הספרותית-הלכתית הן מן הבחינה הראלית. הקושי הספרותי-הלכתי הוא שבמקבילותיה של הברייתא, בתוספתא ובירושלמי, לא נזכרה הדרישה

15 רש"י (קא ע"א ד"ה כשהיה להן ציר) הקשה על פירוש זה: "... מאי תרצתיה רבא דאמר כשהיה להם ציר? כיון דהשתא ליכא הא קא עביד חריץ! ובשל כך דחה "לישנא אחרינא" המפרשת את הסוגיא כר"ח והסביר שהאיסור שבמשנה נאמר מחמת 'מיחוי כבונה' ולא מחמת החריצה בקרקע. ברם רבינו חננאל (קא ע"א ד"ה ורמינהי, עמ' רכ), שאחז בפירוש זה לסוגייתנו, הבליע בדבריו תירוץ לקושיא זו וכעין מה שכתבנו אנו: "כיון שהיה להן ציר אין סוגרין להן בדוחק".

16 לדעת ליברמן (תוספתא כפשוטה, עמ' 459), כאן צריך לגרוס את הסיפא של הלכה יב: "דלת שיש לה ציר – פוחחין ונועלין בה בשבת" כפי שהיא ברפוס ראשון, בקטע גניזה¹³⁹, ובמקבילה בתוספתא ביצה פרק א.

17 הלבני (עמ' רסא, הערה 4) קבע במספר מקומות שלבבלי "וי"ו סתם היא וי"ו החיבור". על וי"ו הבררה במשנה ראו אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1062-1064.

שיהיו 'גבוהין מן הארץ'. אמנם ייתכן שמקורה של ברייתא זו בבית מדרש אחר והיא מייצגת לא רק את שיטתו של ר' אליעזר במשנת 'פקק החלון' ('קשורין ותלויין') אלא גם את שיטתו של ר' יהודה בגרירה ומכאן הצורך בגבוהין מן הארץ. ברם הקושי הראלי כבד משקל וכבר ניסחו בחריפות המאירי בחידושיו (עמ' רא): "והך ברית' משבשתא היא, דקשיא רישא אסיפ', דפתח בנגררין דקאמ', דלת הנגרת ומחצלת הנגרת וכו', אלמ' דאין גבוהין מן הארץ כלל, ולבתר הכי קאמר' בזמן שגבוהי' מן הארץ!". כלומר אוקסימורון של ממש לפנינו: נגרר + גבוה מן הארץ!¹⁸

אמנם לפי הבנתם של בעלי התוספות¹⁹ מתעורר קושי זה דווקא לפי ה'הוה אמינא'²⁰ קודם שניתנו התשובות שיוחסו לאביי ורבא, אך לפי המסקנה, שהברייתא מתייחסת גם למציאות ש'אינן גבוהין מן הארץ', נמצאה אפשרות שהדלתות תהיינה נגרות. אולם כבר הראה ר"ד הלבני (עמ' רסא) שקושי זה אינו נפתר גם לאחר המסקנה, שהרי עדיין יש להקשות על עצם השימוש במינוח 'נגררת' כאשר לפחות אחד המצבים המתואר במשנה הוא כאשר הדלתות גבוהות מן הארץ ונגרות!²¹

התוספות, שטענו שהקושי הראלי שבברייתא קיים דווקא בשלב ה'הוה אמינא', המשיכו את קו המחשבה שלהם. הם קבעו שהיה ראוי שקודם שישבו אביי ורבא על ה'מיתבי' יקשו הם עצמם כנגדו: "ולטעמיך מי ניחא?!", כלומר עד שאתה מקשה עלינו, כיצד אתה מבאר את הברייתא הקשה?! התוספות הסבירו שישנם מקרים שבהם "דרך התלמוד הוא דמצי למיפרך ולטעמיך" דלא פריך ליה"²², וכך אירע גם בסוגייתנו. המאירי בחידושיו (עמ' רא) והרז"ה במאור (לג ע"ב ד"ה הא דתנן) קיבלו את טיעונם העקרוני של בעלי התוספות שהברייתא קשה ושהיה ראוי להעלות קושי זה בפירוש. בשונה מבעלי התוספות האמינו הרז"ה והמאירי שקושי זה אכן הועלה בסוגייתנו. לדעתם, שאלת ה'מיתבי' הועלתה כלפי הקושי שבברייתא ולא כנגד סברתם של אביי ורבא!: "משום דקשיא רישא אסיפא משום דפתח בנגררין וסיים בגבוהין מן הארץ, אמטו להכי תריצו לה אביי ורבא כל חד וחד לטעמיה" (בעל המאור). ברם פירוש זה אינו מסתבר כל כך משום "שלשון תיובתא שייך כשהמקשה משיב על האמורא מכח משנה או ברייתא" (הליכות עולם, שער שני א א, עמ' טו), וכיצד תהא 'מיתבי' מכוונת כלפי קושי בברייתא?!

כפי שנראה להלן, ייתכן שהגישה שבוטאה על ידי בעל המאור והמאירי השפיעה על תולדות נוסח הסוגיא. בגירסתו של בעל המאור את הברייתא לא נזכר הציר: "דלת הנגרת ומחצלת הנגרת וקנקן הנגרר בזמן שגבוהין מן הארץ...". ר"ד הלבני כבר הפנה את תשומת הלב לכך שבשל גירסא זו היה בעל המאור חייב להעלות את הסברו הייחודי והבעייתי ל'מיתבי'! הרי כפי שכבר טען רבינו פרץ כנגד גירסא זו: "דא"כ לא פריך מידי! דהא איכא לאוקמה בשאין להן ציר לאביי או בשלא היה להם ציר לרבא כמו מתניתין. ועוד, אביי ורבא לא הוצרכו לתרץ ולהגיה בשיש להם או גבוהין וכו', לוקמה בהדיא בשאין להם ציר כדפ'!"²³ נמצא אפוא שנוסח זה מתאים במיוחד להסבר המאור-המאירי. התאמה זו, ייתכן שאינה יד המקרה אלא תוצאת פעולה מכוונת שנעשתה בהשראת דרך פרשנית זו במטרה להקל על הבנת פיסקא [2]. הסרת האלמנטים 'ציר' ו'קשירה' מן הברייתא מונעת את האפשרות לפרש את ה'מיתבי' בצורה

18 אפשטיין (מבואות לספרות התנאים, עמ' 521) רימו שהרקע הראלי מאפשר מצב זה: "מברייתא דדף קא ע"א (תוס פ"ח) יוצא ש'נגרר' אינו אחד עם 'קשור ותלוי', ואפשר 'נגרר' ואינו קשור ותלוי, וכן אפשר 'נגרר' ו'קשור ותלוי' וגבוהים מן הארץ מלא נימא". ברם העדות למציאות זו אינה ארץ ישראלית אלא בבליה, ואדרבה, במקבילות הארץ ישראליות, המשפט "גבוהין מן הארץ" חסר, ולפיכך יש לפקפק במהימנותה. נראה לקבל את השערתו של הלבני (עמ' רסו) ש"בבבלי השתמשו במלה 'תלוי' במונח תלוי בפתח, ולא באויר... ואילו בא"י השתמשו במלה 'תלוי' במונח תלוי באויר". אולם מכיוון שהברייתא אומרת בפירוש "גבוהין מן הארץ" הרי שגם באופן שימושו הייחודי של הבבלי במונח 'תלוי' אין מזור לקושיא זו.

19 ניסוח מלא וברור של דבריהם נמצא בתוספות רבינו פרץ (קא ע"א ד"ה מיתבי דלת הנגרת, עמ' דש).

20 בעל גאון יעקב (קא ע"א ד"ה ורמינהו, עמ' שצד) העלה טיעון מעניין שלפיו ב'הוה אמינא' סבר המקשן ש'נגררת לאו דגרירא אארעא אלא דגרירא אפתחא ולא קביעא כפתחי דעלמא" אבל למסקנה קיבל את גישתם של אביי ורבא שלפיה 'לעולם כל היכא דקתני נגרות, אארעא משמע'.

21 עקב קשיים אלו ביקש הלבני (עמ' רסא) לטעון שברייתא זו אינה אלא עיבודה של הברייתא שבפיסקא [1]. עיבוד זה נעשה בהשראת הסבר הירושלמי והבבלי למשנה במטרה לציין שכאשר ישנו ציר אין צורך בגבוהין מן הארץ. ברם קשה להניח שהמעבדים יצרו נוסח כל כך מעורפל ובעייתי המשתמש בוי"ו הבררה במקום במילית הפשוטה 'או'.

22 תוספות רבינו פרץ הנ"ל. השוו בספרות בעלי הכללים: כריתות (ה ג צג); הליכות עולם (שער שני, ב כח, עמ' סא).

23 רבינו פרץ, שם. טיעון דומה העלה בעל דקדוקי סופרים (קצח ע"א, אות ש), ואותו הזכיר הלבני.

הקלאסית ותורמת להבנה שיש לפרש את פיסקא [2] באותו אופן שבו פירשוה המאירי ובעל המאור.

(3) ת"ר סוכי קוצים וחבילי קוצים שהתקינן... בזמן שקשורין ותלויין
נועלין בהן בשבת

בפיסקא זו קבעו בעלי הגמרא ברייתא נוספת המקבילה לרישא של ההלכה המופיעה בתוספתא ח י (עמ' 134). נראה שברייתא זו שייכת להלכות מוקצה או בונה והיא מדגישה שלא די בכך שאדם התקין וייחד סוכי קוצים או חבילי קוצים כדי לנעול פרצה שבחצר אלא הוא חייב גם לקושרם ולתלותם.²⁴ מסתבר שבעלי הגמרא קבעו ברייתא זו בסוגייתנו כדי לחזק את הטענה המרכזית בסוגיא, שלפיה אין צורך למלא אחר הדרישה המבוארת במשנה שיהיו דווקא 'גבוהין מן הארץ' ודי בכך שהדלתות תהיינה 'קשורות ותלויות' (על ידי 'ציר' או על ידי אמצעי אחר).

(4) תני ר' חייא דלת אלמנה... היכי דמי... איכא דאמרי דחד דפא ואיכא
דאמרי דלית ליה בשמא

בעלי הגמרא ביקשו להשלים את הדיון על ידי הצגת ברייתא נוספת העוסקת בשימוש בדלתות בשבת. ברייתא זו מבית מדרשו של ר' חייא²⁵ גורסת שאין לנעול 'דלת אלמנה' הנגרת בשבת. איננו יודעים מהו ההקשר המקורי שבו היתה ברייתא זו מצויה אף איננו יודעים את צורתה המקורית, ולכן קשה להכריע מה היתה שיטתו המדויקת של ר' חייא; האם סבר שאין לנעול כל דלת נגרת בשבת ונקט דווקא 'דלת אלמנה' משום שהתייחס למקרה קונקרטי או שמא ראה ב'דלת אלמנה' מקרה מיוחד שאינו מעיד על הכלל.

אמנם, אם נבודד את הדיון ונדון אך ורק במניעיהם של בעלי הגמרא דומה שיהיה לנו קל יותר להכריע בשאלה הבאה: האם קבעו בעלי הגמרא את הברייתא משום שראו בה חידוש או שמא עשו כן כדי להשלים את העניין ללא בקשת חידוש של ממש? במילים אחרות, האם בעיני בעלי הגמרא 'דלת אלמנה' שונה מיתר דלתות נגרות בשבת – שאותן מותר לפתוח ולנעול בשבת, לכל הפחות במקרה שהן קשורות ותלויות או שיש להן ציר – ואילו אותה אסור לנעול אפילו אם יש לה ציר,²⁶ או שמא אין 'דלת אלמנה' שונה מיתר הדלתות וגם היא מותרת בנעילה אם היא גבוהה מן הארץ או קשורה ותלויה על ידי ציר או בכל אמצעי אחר.²⁷ סביר יותר להניח שבעלי הגמרא לא יבואו לסתור את דבריהם דלעיל, על כל פנים ללא דיון נלווה המסביר את הטעמים ההלכתיים ודן בהם. לפיכך נראה יותר לקבל את האפשרות האחרונה שהעלינו. אמור מעתה: בעלי הגמרא קבעו כאן ברייתא נוספת לשם השלמת העניין וללא חיפוש אחר חידוש של ממש.

24 וכבר הקשו ראשונים: "ובודאי שכיון שקשורין אין לך תקנה גדולה מזו!", והשיב הריטב"א (קא ע"א ד"ה ת"ר סוכי קוצים כו', עמ' תתצג): "אלא תנא הכי קתני, כי אע"פ שהתקינן מבעוד יום במחשבה או שסדרם בכך דמהני ליה להתיירם בטלטול, אפ"ה, לענין נעילת דלת, דוקא בזמן שקשורים ותלויין נועלים בהם...".

25 על 'תני ר' חייא' ראו אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 242-243; אלבק, מחקרים, עמ' 71-76; אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 55-56.

26 זו שיטת ר"י מבעלי התוספות (קא ע"א ד"ה דלת אלמנה הנגרת): "דאי אין להן ציר מאי איריא דלת אלמנה, אפי' דלת אחרינא נמי". לכל הנושא ראו חידושי הרשב"א (קא ע"א ד"ה דלת אלמנה נגרת, עמ' תרלא) וחידושי הריטב"א (קא ע"א ד"ה תני רבי חייא, עמ' תתצג-תתצד).

27 זו שיטתו של הראב"ד כפי שהובאה על ידי הרשב"א בחידושו (שם). על שיטה זו הקשה הרשב"א: "מאי שנא דלת אלמנה, אפי' כולהו נמי!", וראו התירוצים שציטט המהדיר בהערה 204.

דלת אלמנה

מהי אפוא 'דלת אלמנה'? בעלי הגמרא השיבו על שאלה זו על ידי הצעת שתי אפשרויות שונות:²⁸ "איכא דאמרי: דחד דפא, ואיכא דאמרי: דלית ליה בשמא". נדון תחילה באפשרות הראשונה: 'דחד דפא'. גירסא זו מצויה גם בקטע כריכה⁵¹⁸, אבל בכ"י וטיקן ובדפוס ראשון: "דחד שיפא"! ויש להוסיף שבחלק מעדי הנוסח העקיפים, ואולי אף בכ"י מינכן, מופיעים שני המונחים בעירוב! על המונח 'שיפא' אמר רבינו חננאל:

פי', לוח אחד. כדכתיב: וכפיס מעץ יעננה, ומתרגמינן: שיפא... [ויש] שגורסין שיבא.²⁹ פי' שיבא: שאינה נצמדת משתי צדדיה, והוא מלשון צמידים דמתרגמינן 'שבכין'.

על הקושי בהבנת מילה נדירה זו מעידים לא רק קיומן של שתי גירסאות שהן אחת אלא גם ניסיונותיו של רבינו חננאל לבאר את משמעותן ואת האטימולוגיה שלהן. הסברו האטימולוגי השונה והמפולפל של הרי"ף (לא ע"א), שוודאי הכיר את הסבריו של רבינו חננאל,³⁰ מצביע אף הוא על הקושי בפענוח מילה קשה זו:³¹

פירוש חד שיפא לוח אחד ודקדוק המלה שבבא מלשון כי שבבים יהיה עגל שומרן. ושקעו בי"ת אחד בחברתה ואמרו שיבא ועוד החליפו בי"ת בפ"א וגרסינן שיפא בדגש.

נראה שבשל קושי זה הוסיפו מעתיקים שונים מילה נוחה יותר: 'דפא'.³² בחלק מעדי הנוסח נותרה מילה זו לצד המילה המקורית ואילו בעדי נוסח אחרים נעלמה המילה המקורית לחלוטין. מכל מקום, לפי הפירוש הראשון כוונת הגמרא ב'איכא דאמרי' הראשון היא לכך ש'דלת אלמנה' היא דלת העשויה מלוח אחד בניגוד לדלת רגילה העשויה משני לוחות הנפגשים באמצע הפתח בעת הסגירה.³³

לפי האפשרות המסתברת, שהאיסורים להשתמש בדלתות מסוימות בשבת, המופיעים במקורות תנאיים שונים שדנו בהם לעיל, נובעים מחשש חריצה בקרקע, האיסור לנעול דלת העשויה מלוח אחד מובן למדי. דלתות העשויות מלוח אחד כבדות באופן משמעותי מדלתות העשויות שני לוחות, ולפיכך החריצה היא תוצאה ודאית יותר של פתיחתן וסגירתן.³⁴ גם לפי ההסברים שהציעו רוב הראשונים, שמחמת איסור 'בונה' או מוקצה אתינן עלה, מובן האיסור לנעול 'דלת אלמנה' בשבת: "דלת כשהיא אלמנה לא נגמרה מלאכתה ונראית כדף בעלמא, ואינו נראה כפותח וסוגר בדלת אלא כפותח וסוגר בדף בעלמא, שאין דרכו בכך, אלא נראה כבונה".³⁵

ב'איכא דאמרי' השני ישנן גירסאות מגוונות. ראו במדור חילופי הנוסחאות. ולעצם פירוש המילה 'גשמא' הובאו בראשונים סברות שונות.³⁶ רש"י (קא ע"א ד"ה גשמה) כתב: "ריילי"ש

28 ייתכן שלרמב"ם (שבת כו ט) היתה גירסא אחרת בסוגיא. לפי תיאורו מדובר לא בשתי אפשרויות שונות או מנגודות אלא באפשרות אחת אשר לה שני מרכיבים: "דלת שהיא לוח אחד ששומטין אותה ונועלין בה. אם לא היה לה למטה כן כמו אסקופה שמוכיח עליה שהיא כלי מוכן לנעילה אין נועלין בה, ואם יש למטה אסקופה נועלים בה".

29 תיקנתי "שיבא" במקום "שיכא" על פי ההמשך.

30 א"ש רחנטל (בירורי מלים, עמ' יד-טו) ציין לדברי רבינו חננאל ורי"ף אלו המשמשים "דוגמה של עבודה לקסיקוגרפית שלימה ועל פי בחינה מדוקדקת של נוסח התלמוד".

31 סוקולוף (מילון ארמית בבלי, ערך שיפא, שיבא, עמ' 1138) שיער שהמילה גזורה מהשורש ש"פ = to rub, to wear out. והשווה אפשטיין, מחקרים, א, עמ' 395.

32 ראו סוקולוף, מילון ארמית בבלי, ערך דפא, עמ' 347.

33 מעניין הקשר האטימולוגי בין שתי המילים 'דלת' ו'דף'. וראו הערתו של שאול ליברמן ליחזקאל קוטשר בספרו של האחרון, מלים ותולדותיהן, עמ' 25.

34 ומכאן תשובה למהרש"א (קא ע"א ד"ה בפרש"י, יז ע"א), שהקשה: "מ"ל [= מה לין] חד קרש ומ"ל [= ומה לין] תרי קרשים לטעמא דמשום חופר הוא".

35 ריטב"א (קא ע"א ד"ה תני רבי חייל דלת אלמנה, עמ' תתצג-תתצד).

36 הרש"ש (קא ע"א ד"ה שם וא"ד דל"ל גשמה, כב ע"א) ביקש לקשר בין 'גשמא' ל'שוגמין' שבמשנה כלים י ו (השווה אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 476; קרויס, קדמוניות התלמוד א/ב, עמ' 349) על פי הפירוש ששוגמין מעין צירים (ראו פירוש בעל מלאכת שלמה בשם ר' יהוסף על אתר). אבל פירוש המילה 'שגם' שבמשנה כלים הוא קנה סוף = bamboo. ראו סוקולוף, מילון ארמית א"י, ערך שגם, עמ' 537. רעיון זה, שגשמא = ציר, נרמז במקור נוסף שהזכיר הרש"ש = בראשית רבה כו (עמ' 252): "הדלת הזה מי מעמידו? שגמיו", והכוונה היא לכך שצירים העשויים מעץ הבמבוק הגמיש מעמידים את הדלת על מסגרתה.

[= reiles = reilles = מוטות ברזל] – בריחים המחברין אותה", וכעין זה אצל הריטב"א (קא ע"א ד"ה ואיכא דאמרי דלית לה בשמי, עמ' תתצו): "כלומר שאין לה בריחים מבחוץ אלא מחוברת במסמרים בלבד". ואילו המאירי (קא ע"א ד"ה תני ר' חייא, עמ' רב) קבע: "דלית בה כישמי, פי' שאין בה משקוף למע' ואסקופה למט'...", וקביעה זו קרובה לשיטת רבינו חננאל (שם): "פי' גשמא: בית קיבול של ציר שהוא כמלבן³⁷ אלא יורדת ומשתקעת בארץ", והרי"ף (שם): "ופירוש כישמא, ויש שגורסין גישתמא, היא האסקופה התחתונה שאין לה כן אלא מורידין אותה על גבי הארץ, וכשפותחין שומטין אותה ועוקרין אותה". כלומר מדובר בדלת חסרת אסקופה ובית בריח, אשר בה הבריח חודר לקרקע במקום למנגנון מתוקן.

במילונים של הדיאלקטים הארמיים השונים לא מופיעה מילה זו³⁸ ונראה על כן להציע שמדובר במילה פרסית-בינונית³⁹ gušn⁴⁰ = (בפרסית חדשה = گشن⁴¹) = 'זכר' שנכתבה בכתיב הפלחוי gwšn' = גושנא ~ *גשנא. כתיב מילה זו קרוב לכתיב המילה 'גשמא' (בחילוף הרגיל מ"ם ונו"ן) ופירושה מתאים לתיאור מנעול החודר כזכר לקרקע או למנגנון נקבי, מעין זה שתיארו הראשונים דלעיל. וזה סדר הדברים: סתמא דגמרא פירש 'דלת אלמנה' – דלת 'דלית לה *גשנא', כלומר כאלמנה זו שאין לה זכר. משמעות הדבר היא שלדלת זו אין נעילה רגילה שבה הבריח חודר לבית המנעול. וכבר שיער קרויס (קדמוניות התלמוד א/ב, עמ' 349): "ציר אין לו למטה שיכנס ההפותה שלו וזה הטעם שנקרא « אלמנה »". נראה שדלת חסרת בריח נעלת על ידי סגירת הדלת תוך דחיקתה בקרקע, ומכאן שיש לאסור נעילת 'דלתות אלמנות' בשבת. מסורת הראשונים שלפיה 'גשמא' הוא בית הבריח היא אפוא בבואה לפירוש המקורי שלפיו אין לדלת זו בריח כלל.

[ב] אמ' רב יהודה האי מדורתא... וכן ביעי וכן קורדא וכן פוריא וכן חביתא

חלק [ב] של הסוגיא עוסק בענייני בניין בשבת וביום טוב. לפי דרכם של אותם ראשונים שהסבירו את הסוגיא על פי איסור בונה מובן מדוע קבעו בעלי הגמרא את חלק [ב] בסוגייתנו, וכפי שכתב רש"י (קא ע"א ד"ה חביתא): "ומדנקט לרב יהודה הכא גבי מתניתין, שמע מינה טעמא דמתניתין משום בנין הוא ולא משום חופר". ברם לפי ההסבר שהצגנו לעיל, שאת הסוגיא יש לפרש על פי איסור חריצה בשבת, נשאלת השאלה כיצד מתקשר חלק [ב] לסוגיא זו. בעניין זה כתב רבינו חננאל, שפירש את הסוגיא על פי טעם החריצה: "וכיון שהזכיר בזה המקום סמיכת הדלת, מושכת גם אלו שהן אסורין משום בניין בשבת". כלומר, מכיוון שחלק [א] הסתיים בעניין סמיכת הדלת, ממילא יש מקום לדון בהמשך הסוגיא בענייני בנייה אחרים.⁴²

לכאורה יש בפירוש זה של רבינו חננאל דוחק רב שאולי ראוי שישפיע על האופן שבו יש לפרש את חלק [א]. כלומר יש לפרש את חלק [א] כפי שהציעו רוב הראשונים, על פי איסור בונה. מאידך, ייתכן שחלק [ב] נוסף לסוגיא לאחר שחלק [א] כבר היה קיים ולפיכך אין להקיש ממנו על האופן שבו יש לפרש את חלק [א]; הרי חלק [ג] הוא המשכו הטבעי של חלק [א], ואילו חלק [ב], שמקורו במסכת ביצה, אינו חלק אינטגרלי של סוגייתנו. אמנם נראה שמי שהוסיף את חלק [ב] לסוגייתנו אכן הבין שחלק [א] עוסק באיסור בונה.

37 ערוך השלם (ערוך דלת, ג, עמ' עה) שיער ש'מלבן' = 'מלאבן' = מלאבין = יסוד הבנוי תחת המשקוף.

38 טוקולוף במילונו הבבלי (עמ' 606) רשם ערך: 'כשימא', והורה שהאטימולוגיה אינה ידועה. את פירוש המילה קבע על פי רבינו חננאל: type of doorstep.

39 הצעותיו הפרסיות של קוהוט (ערוך השלם, ערך גשם, ב, עמ' שפא ואילך) נדחו בצדק על ידי גייגר בתוספת הערוך השלם (ערוך גשם = גשמה, עמ' קלד).

40 ראו מילון פהלוית, עמ' 38.

41 מילון פרסי, עמ' 1091.

42 המהדיר לא ירד לסוף דעתו של רבינו חננאל וכתב בהערה 195: "צ"ע דרבינו פי' לעיל... דטעם סמיכת דלת משום חריץ שהוא חופר".

בשם ר' יהודה נמסר ש'אותה מדורה'⁴³ מותר לסדר דווקא מלמעלה למטה, כלומר בשינוי מובהק המעיד על כך שאין כוונת מסדר העצים לבניין אלא להבערה, המותרת. על מימרא זו הוסיפו בעלי הגמרא ארבעה מצבים נוספים שגם בהם יש לערוך שינוי ולבנותם מלמעלה למטה ולא להפך: סידור ביצים, סידור קָרָה, סידור מיטה וסידור חביות. בפרטי ההסבר המדויקים של כל אחד ואחד מן המקרים נחלקו הראשונים, אולם העיקרון שנקטו, דומה: יש לשנות את אופן הסידור וההתקנה של אלו כדי שלא ייראה כמקים בניין.⁴⁴

[ג] (1) א"ל ההוא מינא לרב יהושע בר חנינא 'חדקאה'...

בהשראת המילה 'חדקין' שבמשנה⁴⁵ סודרו בסוגייתנו שתי דרשות אגדה הדנות בפסוקית "טוֹבָם – כְּחֶדְק, יֵשֶׁר – מִמְּסוּכָה" (מיכה ז ד). פסוקית זו היא חלק מקינתו של הנביא על רוע מעללי אנשי יהודה והיא מתפרשת בירושלמי תענית ב א, סה ע"ב כך: "טובם כחדק – טבא דבהון כאילין חידקיא;⁴⁶ ישר ממסוכה – ישרא דבהון כאילין סוכיא"⁴⁷. באופן דומה התפרשו הדברים על ידי הרד"ק: שהטובים שבהם הם כמו החדק "שהוא הקוץ שהוא מכאיב כל הנוגע בו, והישר שבהם הוא קשה יותר מן המסוכה, שהוא גדר הכרמים שעושים מקוצים".

הביטוי 'ההוא מינא' מתייחס ככל הנראה לנוצרי⁴⁸ שהכיר את המקרא והיה נוהג לדורשו על פי האידאולוגיה שלו.⁴⁹ אותו מין סָנֵט בר' יהושע בר חנינה, תנא בן דור החורבן שהיה רגיל בוויכוחים עם רומאים ועם מינים אחרים,⁵⁰ וכינה אותו: 'חדקאה'! כלומר, אתה קוץ!⁵¹ אותו מין הסתמך על תוכחת מיכה "טובם כחדק", ואילו ר' יהושע השיב לו בחריפותו הידועה שהיה עליו להשפיל עיניו לסופה של הפסוקית ולתת דעתו להקשר (context),⁵² כלומר למילים 'ישר ממסוכה', המתפרשות, כפי שהציע רש"י: "הישרים שבנו מגינים עלינו כסוכה". "אלא מאי 'טובם כחדק'? כשם שהדקין הללו מגינים על פרצה שבפרדס כך טובים שבנו מגינים עלינו".

43 ראו סוקולוף, מילון ארמית בבליית, ערך מדורתא, עמ' 642.

44 "ביעתא, פירש רש"י: "לסדר הביצים על הגחלים על כלי ברזל שקורין גרדיל (= gardil = אסכלה) או על גבי שני עצים שמקיפין זה אצל זה. צריך לאחוז ביצים בידו על האור וחברו יתן העצים תחתיהן", ואילו רבינו חננאל פירש: "אם אחוז העליונה בידו ונותן אחרות תחתיה שרי, ואם זו על זו – אסור". את "קדרה" פירש רש"י על פי משנה ביצה ד ה: "אסור להקיף חביות תחלה להקריבן זו אצל זו ואחר כך יתן הקדרה עליהן, שזה דרך בניין, אבל יאחוז הקדרה באויר ואחר כך יקיף חביות תחתיה", ואילו רבינו חננאל הסביר: "אם אחוזו בידו ומניחה אבנים תחתיה – שרי; ואם נותן אבנים ושופת הקדרה עליה – אסור". את "פוריא" פירש רש"י: "מטה שנושאין שרים בדרכים, ושל פרקים היא, ויש להם עור ארוך מוקף לולאות, וקושר הלולאות בארוכות המטה, וכשהוא פורקן מתיר הלולאות והעור נופל, והמתקנו ביום טוב צריך לאחוז העור שטוח מלמעלה ואחר כך יביאו הרגלים עם הארוכות וישיבוהו תחתיו, אבל לא ישיבוהו תחלה על רגליו ואחר כך ישטח העור", ואילו רבינו חננאל פירש: "פוריא מפורקת, לא יחבר העצים התחתונים תחילה אלא אחוז העליונים ומניח התחתונים תחת העליונים ומותר. ואם נותן התחתונים ואח"כ נותן העליונים הרי אילו דרך בניין ואסור". את "חביתא" פירש רש"י: "כשמסדר חביות במרתף שורה על שורה", ואילו רבינו חננאל הסביר: "כשיבקש להטותה ולסנן יינה מן השמרים, אם אחוזו תלויה ומניח אבנים תחתיה נמצאת שלא כדרך בניין, ושרי; ואם החבית נותן על האבנים – אסור". כאמור, עיקר מקומו של קטע זה במסכת אחרת (ביצה לב ע"ב) ולכן לא הרחיבתי כאן את הדיבור מעבר למה שנצרך להבנת סוגייתנו. השוו גישת עמיינו, ביצה ר"ה ותענית, עמ' 89, שלדעתו הסוגיא אצלנו מקורית ומכאן העבירה גרסנים למסכת ביצה.

45 ראו מורשת, פעלים חדשים, עמ' 126.

46 חידקיא = רבים של חדק, חידקה = thornbush. ראו סוקולוף, מילון ארמית א"י, ערך חדק, עמ' 188.

47 השוו המיוחס ליונתן, שפירש: "טבא די בהון קשה למיפק מן ידיה כד מן חדקא".

48 על פירוש המונח 'מין' ראו זוסמן, תולדות ההלכה, עמ' 53-55, הערה 176.

49 על מאבק האיטנים שהתנהל בין נוצרים ליהודים בתקופת חז"ל על הפירוש האמתי והנכון למקרא ראו הירשמן, המקרא ומדרשו.

50 ראו אלבק, מבוא למשנה, עמ' 223-224.

51 השוו: סוקולוף, מילון ארמית בבליית, ערך חדקאה, עמ' 432.

52 הטיעון 'שפיל לסיפיה דקרא' מבטא את הרעיון שלפיו יש לפרש את המקרא על פי ההקשר. לדעת הלבני (פשט ודרש, עמ' 52-54), הרעיון שלפיו יש לפרש את המקרא על פי ההקשר מנוסח בביטוי 'אין מקרא יוצא מידי פשוטו' דומיו. לדעתו, המונח 'פשט' קשור למשמע spread, ועל הפרשן מוטלת החובה לפשוט את מגילת התורה ולתת דעתו להקשר שבו מופיע הפסוק.

[ג] (2) ר' אמר 'טובם כחדק'

כאן ראו לצרף דרשה נוספת⁵³ מפסוק אחר בנבואת מיכה המבוססת על הדמיון⁵⁴ הפונטי שבין ה"א לחי"ת:⁵⁵ "טובם כחדק – שמחדקין את אומות העולם לגיהנם, שנא': קומי ודושי בת ציון פי קרנך אשים ברזל ופרסתך אשים נחושה וחדקות עמים רבים ויהרמתי לה' בצעם וחיילם לאדון כל הארץ (מיכה ד יג)". המילה הערבית חֲדַק פירושה בין היתר להקיף,⁵⁶ וניתן על פי זה לפרש את הביטוי 'מחדקין את אומות העולם לגיהנם' = מקיפים את אומות העולם עד שהן מגיעות לגיהנום. לדברי הרמב"ן בפירושו למסכת חולין כוונת הביטוי היא לכך שישראל דוחקים את אומות העולם לגיהנום.⁵⁷ ובפירוש הרמב"ם למשנה כלים ג ה נאמר: "וחדוק כמו הדוק, והוא החזוק והקשור", ולפי זה יתפרש הביטוי שישראל קושרים את אומות העולם לגיהנום ואינם מניחים להן לברוח. לפי גירסת כ"י וטיקן ורבינו חננאל: "בגיהנם" (ולא "גיהנם"), נראה שהדרשה מתארת את המתרחש בגיהנום עצמו: "טובם שבישראל מחדקין את אומות העולם בגיהנם" (רבינו חננאל).

53 כבר שיער הרפורד (נצרות בתלמוד, עמ' 227) שדרשה זו מאוחרת לדרשה הראשונה.
 54 כבר העיר יונה פרנקל (דרכי האגדה והמדרש, א, עמ' 107-115) על דרכם של בעלי המדרש לחפש אטימולוגיות סינכרוניות ולא דיאכרוניות, המתרכזות בגילוי המשותף בין מילים דומות ללא קשר לתולדותיהן.
 55 ראו מהרש"א (קא ע"א ד"ה טובם כחדק, דף יז). על תופעת חילוף ה"א וח"יית ראו מאסף לכל המחנות אצל ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 99, הערה 144.
 56 ראו מילון ערבית קלאסית, עמ' 115.
 57 רמב"ן חולין (נט ע"ב ד"ה והרי, עמ' קיח): "...ובפ' בתרא דעירובין (ק"א א'), טובם כחדק – שמחדקין אומות העולם לגיהנם, כלומר דוחקין אותם שם".